

УДК 821. 161.2  
ББК 83.3 (4 УКР)**Роль хронотопу дороги в художньому творі (на прикладі повісті «Ірій» В. Дрозда та роману «Дім на горі» В. Шевчука)**

*У статті досліджується роль хронотопу дороги в художньому творі на прикладі зразків української химерної прози, а саме повісті «Ірій» В. Дрозда та романі «Дім на горі» В. Шевчука. Головна увага зосереджена на особливостях інтерпретації міфологеми «дорога» та розкритті її символічного значення.*

**Ключові слова:** хронотоп, міфологема «дорога», химерна проза, міф, міфологізація.

*This paper examines the role of time-space artwork roads in the example of bizarre specimens Ukrainian prose, namely the story "Yriy" V. Drozd and the novel "The House on the Mount" by V. Shevchuk. Main focus on the specifics of interpreting myths "expensive" and the disclosure of its symbolic value.*

**Keywords:** time-space, myth "road" bizarre fiction, myth, mythology.

Досить розмаїтим у художній літературі є відображення часу й простору, а найбільш поширеним часопросторовим виміром – хронотоп дороги. Найвлучніше значення хронотопу дороги підкреслив М.М. Бахтін, який зазначав, що в образі дороги простежується єдність просторових і часових визначень, які розкриваються з винятковою чіткістю та ясністю. Хронотоп дороги займає вагоме місце в художньому творі: у тексті можуть бути використані різні варіації мотиву дороги або твір може бути безпосередньо побудований на дорожніх зустрічах і пригодах.

Міфологема дороги завжди пов'язана з мотивами пошуку. Це може бути пошук самого себе, своїх коренів, щастя, сенсу життя, правди. Поширеним є образ дороги як символу духовного очищення. Мотив подорожі бере свій початок із усної народної словесності, а особливо популярним стає в українській літературі другої половини ХХ століття, для якої характерним є залучення елементів міфу, міфологем, архетипів. На думку М.М. Бахтіна, у художніх творах реальна путь переходить у метафору дороги, життєвий шлях, шлях душі людини [Бахтин 1989: 137].

Використовуючи міфологему дороги, письменники збагачують її різними семантичними значеннями. Шлях стає стрижнем твору, довколо якого розгортаються головні події, розкриваються характери персонажів. Творчість митців химерного роману Валерія Шевчука та Володимира Дрозда вражає своєю тематикою та різножанровістю. Вони насичують художній твір різними образами-символами, найпоширенішим із яких є дорога.

Досліджуючи химерність і міфопоетичність прози Валерія Шевчука, літературознавці М. Павлишин, А. Берегуляк, П. Майдаченко [Майдаченко 1988] не залишили поза увагою використання автором образу дороги. Н. Євхан і О. Медведєва [Медведєва 2010] підкреслюють філософську основу хронотопу шляху, а Т. Монахова [Монахова 2007] розглядає реалізацію концептів «дім» і «дорога» в історичних і соціально-психологічних романах. Мистецький доробок Володимира Дрозда також активно досліджувався. Химерність творів письменника відзначали Н. Овчаренко, Т. Денисова, С. Андрусів, П. Майдаченко [Майдаченко 1987]. Питаннями міфопоетики займалися Л. Яшина [Яшина 1999] та О. Карпенко [Карпенко 2002]. Отже, актуальним, на нашу думку, є висвітлення спільності мотиву дороги в романі «Дім на горі» В. Шевчука та повісті «Ірій» В. Дрозда.

Мета статті – аналіз типологічної спорідненості символу дороги в романі В. Шевчука «Дім на горі» та повісті В. Дрозда «Ірій». Реалізація поставленої мети потребує вирішення таких завдань: 1) з'ясувати ідейно-естетичні функції міфологеми «дорога» в повісті В. Дрозда «Ірій» та романі В. Шевчука «Дім на горі»; 2) визначити філософську основу хронотопу через аналіз життєвого шляху Михайла Решета й Хлопця.

Химерний український роман ХХ століття характеризується широким використанням міфу. Застосовуючи прийом міфологізації, письменник надає художньому твору культурно-історичного та філософського підтексту. Інтерпретація міфологічних образів характерна для творчої манери як В. Шевчука, так і В. Дрозда.

«Дім на горі» В. Шевчука – це не просто роман, який складається з двох частин – повісті-преамбули та оповідань, записаних козопасом Іваном Шевчуком, а спроба виокремити основні цінності українського народу, його проблеми та світовідчуття. Уплітаючи в канву роману фольклорно-міфологічний світ, автор ніби зазирає у витoki реального життя, як давнього, так і сучасного. У кожній частині твору письменник подає різне трактування одних і тих самих образів-символів, головним серед яких є дорога. У повісті-преамбулі це шлях до омріяного щастя, пошук самого себе, власного коріння, у збірці оповідань – мрія, яка не полишає головного героя ні на мить, весь час його манить у невідомі світи.

У повісті «Ірій» В. Дрозда дорога виступає образом-реалією, який закарбувався в пам'яті Михайла Решета разом із бібліотекою, кошти на створення яких він буде передавати, коли стане відомою людиною: «...а ще заасфальтую дорогу від Пакуля до Ірїю, дорогу, де щовесни і щоосені тонуть у непролазній грязюці машини, підводи, люди; я не відкрию свого імені, а переказуватиму пакільцям гроші від невідомого адресата, мені не потрібна дяка, аби тільки нарешті була дорога...» [Дрозд 1989: 13]. Таким чином, ми можемо стверджувати, що дорога в повісті «Ірій» має символічне значення. Це вже не просто просторова реалія, а шлях людини до свого внутрішнього «я», самого себе, свого роду.

У романі «Дім на горі» простежуються дві сюжетні лінії: дім, із якого герой іде у світ і до якого знову повертається, та дорога, що стає невід'ємною частиною життя персонажа. Мотив мандрів закладений у підтексті твору, адже дім на горі незвичайний – він має свій міф. Жінок, які мешкають у цьому домі, у період дозрівання відвідує джигун у образі птаха. Якщо йому вдається спокусити дівчину, то вона обов'язково народжує сина, який, підрісши, кидає дім і йде шукати свою дорогу. Згодом ту саму жінку відвідує чоловік, який сходить на гору, щоб попросити води. Якщо вони одружуються, то жінка народжує доньку, яка залишається продовжувати домашній міф.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що дім на горі має дві дороги. Перша пролягала до нього та була надто складною, адже «обійстя було високо, на верхівні гори, стежка клалася туди кам'яниста й крута...» [Шевчук 2013: 33]. Підіймаючись угору, Володимир відчував не лише фізичну втому, а й душевне занепокоєння, бо для нього підйом був, насамперед, духовним оновленням, шляхом назустріч новому щасливому життю. Друга дорога вела з дому. Саме з неї й почалося мандрівництво чоловіків, народжених у домі на горі. Ніхто з них, за законами дому, більше не повертався до рідного обійстя. Але Хлопець став винятком.

Прагнення вирватися з материнської хати не полишає Михайла Решета з повісті В. Дрозда. Ірїю асоціюється із пошуком людиною щастя, кращого життя, земного раю. Образ міста Ірїю вимальовується в мріях та сподіваннях Михайла. Для нього це «країна, де існує насправжки те ідеально прекрасне життя, про яке тобі з першого шкільного дня розповідають учителі і про яке так гарно пишеться в книгах, країна молочних рік і медових берегів... Ірїю – це країна твого майбутнього» [Дрозд 1989: 19]. Усе життя головний герой живе передчуттям чогось прекрасного та ідеально чистого. Він чекає змін, які стосуються не лише місця проживання, а й духовного оновлення. Дев'ятикласник щиро впевнений, що його рідний Пакуль тимчасовий, це ніби передпокій справжнього буття. На протигагу йому Ірїю в уявленні Михайла Решета – гармонійний світ, місце, де здійснюються мрії.

Хлопця ще змалечку вабила дорога. Спочатку це були в'юнкі стежечки, які відкривали перед ним неповторний світ природи, показати який він наважився лише Неонілі. Згодом дорога почала непокоїти Хлопця все частіше, відчувалося поривання душі до чогось невідомого, незвичайного, непізнанного раніше. Відчуття того, що необхідно покинути дім і вирушити в мандри прийшло само: «... кімната, де лежить він зараз, широко розплющивши очі, тільки проміжний пункт у його довгій мандрівці до справжнього острова тиші» [Шевчук 2013: 182].

Уві сні герой побачив себе на ясно-синій дорозі в чорному хітоні мандрівника та з високою палицею. Для нього це був знак – настав час вирушати в далекі світи.

Головною особливістю, що поєднує двох героїв – Михайла та Хлопця – стає прагнення покинути власний дім у пошуках райського куточка. Та чи виправдають невідомі світи їх очікування?

Пакуль для Решета мислиться як замкнений простір, у якому він не може далі розвиватися, тому подолання його сприймається як пошук шляхів для самореалізації, досягнення вищих вершин акторської майстерності. Не випадково, на нашу думку, В. Дрозд дає таку символічну назву повісті – «Ірій» – теплий край, куди відлітають на зиму птахи, райський куточок, де проживають люди з найкращими моральними чеснотами та добрими помислами. Критики неодноразово звертали увагу на різке протиставлення рідного Пакуля невідомому Ірію. І чим ближче Михайло був до своєї мрії, тим суворішою ставала реальність. Життя в Ірії – це не казка, тут люди з буденними проблемами та міщанськими манерами. Місто зустрічає дев'ятикласника незвіданою Кукурівщиною, дослідна експедиція з якої досі не повернулася. Дім Солом'яників зовсім не схожий на затишну оселю, у якій спокій і благополуччя (родинна суперечка розділила не тільки простір, а й сім'ю).

Цікавим є той факт, що дорога в повісті, подібно роману, постає у двох напрямках, відповідно має й різний психологічний підтекст. На початку повісті це омріяна дорога з Пакуля до Ірії – пошук свого покликання, шлях до омріяного майбутнього: «Я поставив ногу на педаль і наготувався сказати матері втішні й гідні сьогоднішнього дня слова. Це мали бути високі слова про птаха, що хоч і виключився з яйця на корячкуватім пакульським в'язі в кінці городу, а щойно зосеніє, уже ладнається в далеку дорогу в сонячний ірій, бо там – його земля, а тут він лише гість» [Дрозд 1989: 17].

У кінці повісті дорога уособлює мотив повернення Михайла Решета до самого себе, свого коріння. Герой повертається до матиного обійстя, де через скільки років залишилося родинне тепло, якого так не вистачало в далекому Ірії. Такий омріяний край Решету приніс перші й найбільші розчарування, відкрив нові грані життя ірійських обивателів. Дослідниця Л. Яшина дорогу додому головного героя розглядає крізь призму міфу про повернення блудного сина, а отже, мова йде про духовне очищення [Яшина 1999: 12]. На шляху з Ірії в Пакуль Михайло згадує пережиті страждання й непорозуміння, за його плечима залишилися перші життєві труднощі.

Подібно Михайлу Решету Хлопець також вирушає в невідомий світ, щоб у кінці своєї подорожі повернутися до рідного дому: «Зараз він і справді повертався із того широкого світу, в руках у нього – майже порожній чемодан, а в грудях пустеля та суцця, гуляють там безмежні вітри, що назбирав він їх під час своєї багаторічної блуканини» [Шевчук 2013: 229]. Якщо повернення головного героя повісті В. Дрозда читач міг передбачити, то поява Хлопця на порозі рідного дому стала зовсім неочікуваною. Він був першим, хто змінив історію дому на горі, можливо, тому й став «Птахом перелітнім». У ньому не залишилося нічого від колишнього Хлопця. Цей незнайомий чоловік хвилював і страшив Галю, проте глибоко в душі вона знаходила в ньому частинку себе. За довгі роки блукань здобув він безцеремонну манеру висловлюватися та майже не випускати люльки.

Синя дорога, яка колись наснилася Хлопцю та стала знаком мандрівництва, нічого не принесла. Повернувся назад він із пусткою в душі, і перше, що хотів зробити – це заповнити втрачений час. Довго зачинявся в кабінеті, переріхтуючи домашню бібліотеку, частіше навідувався до Марії Яківни побесідувати. Можливо, таким чином намагався відшукати оту головну істину життя, пізнати яку не вдалося в далеких світах.

У кінці роману Хлопець знову опиняється на шляху, але не сам, а з коханою. «Йшли, перейнявшись навізаєм цією наснагою, і здавалось їм обом, що світ у цей час тісно обмежився – був для них і у них. Тоді перелетів через дорогу птах, великий, з жовтим та чорним, той птах начебто послав для них якийсь сигнал» [Шевчук 2013: 259]. Отже, нарешті дорога приносить не розчарування, а гармонію, щастя та душевний спокій. Пройшовши певний життєвий шлях, Михайло Решето також повертається до рідного дому. Зараз він як ніколи відчуває повну протилежність Пакуля Ірії. Усе стало навпаки: Пакуль мислиться як уособленням гармонії та

світла, власного коріння. «Пакуль – це країна, куди щовесни повертаються з сонячного, казкового щедрого на барви Ирїю перелітні птахи, край ясно-жовтого латаття на залитих паводдю луках, край матерів, затушканих у чорні куфайки та вовняні хустки, матерів з чорноземними, як поле долонями...» [Дрозд 1989: 116].

На початку повісті Михайло порівнював себе з перелітнім птахом, який, твердо ставши на ноги, вирветься й полетить у пошуках щасливого майбутнього в кращі краї. Але вкінці подорожі відкриється справжня істина: «Пакуль – це твій Ирїй, що в нього ти до кінця днів своїх повертатимешся, а повернувшись – знову рватимешся в широкі світи; Пакуль – це ти сам...» [Дрозд 1989: 116]. Ми можемо стверджувати, що подорож Михайла до Ирїю була не шляхом реалізації його як особистості, а відкриттям свого «я», поверненням до власного роду, традицій, історії.

Отже, переплетення казкових елементів, реального й фантастичного зумовлюють своєрідність інтерпретації міфологеми «дорога» як у повісті «Ирїй» В. Дрозда, так і романі «Дім на горі» В. Шевчука. Шлях у обох художніх творах виступає як реалія, яка згодом набуває символічного значення. Дорога веде головного героя з рідного Пакуля в невідоме майбутнє, стає орієнтиром у власних мріях. Із еволюцією Михайла Решета як особистості дорога набуває іншого філософського звучання. Це – шлях до духовного пробудження, усвідомлення свого існування, повернення до власного коріння. Через деякий час головний герой відкриває істину, що перші слова, духовні ідеали, моральні принципи беруть початок із рідного Пакуля, але для цього йому необхідно пройти довгий шлях до духовного очищення.

Образ дороги для Хлопця уособлює пошук суті життя, розчарування, але разом із цим і душевний спокій, омріяне щастя. Це також символ виявлення людських почуттів, страхів і переживань. Ми можемо зазначити, що художня інтерпретація міфологеми «дорога» у В. Шевчука багатоаспектна, із рисами філософізму. Тому фольклорно-химерний рівень роману порушує проблеми буття людини, її історії, коріння, цінностей життя.

Подальша розробка проблеми хронотопу дороги може бути спрямована на детальне розкриття її специфіки в інших творах химерної прози, зокрема В. Земляка, О. Ільченка, Є. Гуцала та П. Загребельного.

**Література:** *Бахтин 1989:* Бахтин М. *Форми времени й хронотопа в романе: Очерки по исторической поэтике.* – М.: Просвещение, 1989. – 360 с.; *Дрозд 1989:* Дрозд В. *Вибр. твори: У 2 т.* – К.: Рад. письм., 1989. – Т. 2: *Повісті, романи.* – 552 с.; *Карпенко 2002:* Карпенко О. *Міфологічні основи епосу Володимира Дрозда // Слобожанщина.* – 2002. – № 22. – С. 127 – 135.; 4. *Майдаченко 1987:* Майдаченко П. *Поетика умовності у В. Дрозда // Рад. літературознавство.* – 1987. – № 2. – С. 15 – 23; 5. *Майдаченко 1988:* Майдаченко П. *Проза Валерія Шевчука: поетика умовності // Рад. літературознавство.* – 1988. – № 2. – С. 13 – 22.; *Медведева 2010:* Медведева О. *Філософська основа хронотопу дороги в новелі Валерія Шевчука «Дорога» // Українська література в ЗОШ.* – 2010. – № 2. – С. 7 – 9.; *Монахова 2007:* Монахова Т. *Концепти «дім» і «дорога» у творах Валерія Шевчука: коментар письменника // Українська мова й літ-ра в сер. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах.* – 2007. – № 1. – С. 90 – 92.; 8. *Шевчук 2013:* Шевчук В. *Дім на горі.* – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 600 с.; *Яшина 1999:* Яшина Л. *Міфопоетика епіки В. Дрозда: автореф. дис. ... канд. філол. наук.* – Дніпропетровськ, 1999.

*В статтє исследується роль хронотопа дороги в художественном произведении на примере образцов украинской «химерной прозы», а именно повести «Ирїй» В. Дрозда и романе «Дом на горе» В. Шевчука. Главное внимание сосредоточено на особенностях интерпретации мифологеми «дорога» и раскрытии ее символическое значение.*

**Ключевые слова:** *хронотоп, мифологема «дорога», «химерная проза», миф, мифологизация.*